

I.V. ХОВРАК*

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
м. Кременчук, Україна*

Д.О. ВОВК**

*Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
м. Кременчук, Україна*

Податкове планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору

Прийняття раціональних управлінських рішень вимагає знання та врахування не лише внутрішнього потенціалу підприємства, а також зовнішніх умов діяльності. Відповідно, точність прийнятих управлінських рішень та здатність адаптуватися до мінливого середовища визначають ефективність діяльності. Надзвичайно потужною зовнішньою умовою є податкова система країни, тому податкове планування підприємств та якість управління безпосередньо впливають не лише на економічну ефективність та конкурентоспроможність підприємств, а також на траєкторію розвитку країни. Мета статті полягає у встановленні та обґрунтуванні специфіки податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору. Для досягнення поставленої мети авторами використано такі методи і прийоми теорії пізнання як контент аналіз (для огляду публікацій з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки), статистичний аналіз (для визначення податкового навантаження на економіку України), абстрактно-логічний аналіз (для обґрунтування специфіки прийняття рішень в процесі податкового планування), табличний та графічний методи (для наочного відображення результатів дослідження). Це дозволило авторам визначити засади реалізації податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору, що враховують низку принципів управлінського обліку, а саме: налагодження комунікації (розробка та реалізація стратегії на основі діалогу стейкхолдерів, врахування потреб, сприяння прийняттю кращих рішень), забезпечення актуальності інформації (використання найкращої доступної інформації, інформація повинна бути надійною та пов'язаною з контекстом), оцінка впливу на вартість підприємства (моделювання ефективності альтернативних рішень, класифікація дій відповідно до їх впливу та наслідків), виважене управління (забезпечення підзвітності та довіри, стійкості у довгостроковій перспективі, етичності та соціальної відповідальності). Доведено, що здійснення податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору дозволяє досягти встановлених пріоритетів діяльності та повинно бути елементом стратегії розвитку підприємств.

Ключові слова: податкове планування, інформаційне забезпечення, управлінський облік, податки, податкове навантаження, оптимізація оподаткування.

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-4\(90\)-75-81](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-4(90)-75-81)

I.V. KHOVRAK

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine

D.O. VOVK

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine

Tax Planning in the System of Accounting and Management Information Space

Making rational management decisions requires knowledge and consideration not only of the internal potential of the enterprise, but also the external conditions of its operation. Accordingly, the accuracy of management decisions and the ability to adapt to a changing environment determine the effectiveness of activities. The country's tax system is an extremely powerful external condition, so the tax planning of enterprises and the quality of management directly affects not only the economic efficiency and competitiveness of enterprises, but also the trajectory of the country's

* **Ховрак Інна Вікторівна**, доцент кафедри обліку і фінансів Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (м. Кременчук). ORCID 0000-0002-0352-4374

** **Вовк Дарія Олегівна**, магістрант Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (м. Кременчук).

development. The purpose of the article is to establish and justify the specifics of tax planning in the system of accounting and management information space. To achieve this goal, the authors used such methods and techniques of cognitive theory as content analysis (to review publications on tax planning in the Web of Science Core Collection for 2000-2020), statistical analysis (to determine the tax burden on the economy of Ukraine), abstract logical analysis (to substantiate the specifics of decision-making in the process of tax planning), tabular and graphical methods (to visualize the results of the study). This allowed the authors to define the principles of tax planning in the accounting and management information space. These principles include: communication (development and implementation of strategies based on stakeholder dialogue, taking into account needs, promoting better decision making), use of the best available information (information should be reliable and contextual), assessment of the impact on the value of the enterprise (modeling the effectiveness of alternative solutions, classification of actions according to their impact and consequences), smart management (accountability and trust, sustainability in the long run, ethics and social responsibility). It is proved that the implementation of tax planning in the system of accounting and management information space allows to achieve the established priorities and should be an element of enterprise development strategy.

Keywords: tax planning, information support, managerial accounting, taxes, tax burden, tax optimization.

Постановка проблеми. Прийняття раціональних управлінських рішень – як поточних, так і стратегічних – вимагає знання та врахування не лише внутрішнього потенціалу підприємства, а також зовнішніх умов діяльності. Відповідно, точність прийнятих управлінських рішень та здатність адаптуватися до мінливого зовнішнього середовища визначають ефективність діяльності. Надзвичайно потужною зовнішньою умовою є податкова система країни, оскільки високі податкові ставки здатні призвести до таких наслідків, як послаблення темпів економічного зростання, розвиток тіньової економіки, відтік капіталу за кордон [15, с. 30]. Водночас, як зазначив генеральний секретар Організації економічного співробітництва та розвитку, оподаткування має вирішальне значення для інклюзивного зростання та сталого розвитку, оскільки забезпечує уряди доходами для інвестування в інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я, системи соціального захисту, навколишнє середовище та інші цілі сталого розвитку [9]. Саме тому, податкове планування підприємств та якість управління безпосередньо впливатимуть не лише на економічну ефективність та конкурентоспроможність підприємств, а також на траєкторію розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Податки, на думку експертів [7, с. 97], завжди спричиняють ризик та невизначеність існування

підприємства в результаті великої волатильності, невизначеності та недостатньої якості податкового законодавства. Отже, податкове планування повинно враховувати податкові наслідки в економічному плануванні [15, с. 34]. Традиційно податкове планування розглядається як таке, що призводить до збільшення доходів після сплати податків і, отже, має бути в інтересах акціонерів. Так, податкове планування вважають одним із ефективних стратегічних методів, які керівництво підприємств використовує для зменшення відтоку ресурсів [11, с. 205], а також формування «дорожньої карти» розвитку підприємства [6, с. 143]. Однак науковці наголошують на існуванні інформаційної асиметрії між акціонерами та менеджерами з питань оподаткування [13, с. 116]. Водночас дослідження засвідчили, що агресивне податкове планування негативно впливає на репутацію підприємств, тоді як стабільна податкова поведінка позитивно впливає на репутацію та підтримку стейкхолдерів [12, с. 5].

Поняття «податкове планування» все частіше використовується науковцями, аудиторями та бізнес-консультантами. Однак оцінка рівня відображення терміну «податкове планування» в порівнянні з терміном «податки» у результатах пошуку Google, Google Scholar та Web of Science Core Collection свідчить про недостатньо розроблене наукове підґрунтя (табл. 1).

Таблиця 1

Відображення термінів «податки» та «податкове планування» у результатах пошуку

	Податки				Податкове планування			
	У	А	П	Р	У	А	П	Р
Google								
Кількість результатів, млн.	17,5	1670	77	113,0	5,86	1390	27	9,2
Google Scholar								
Кількість результатів, тис.	51,5	3130	87,7	347	23	2610	16,5	35
Web of Science Core Collection								
Кількість результатів, тис.	-	89,1	-	-	-	4,6	-	-

*У – результати українською мовою, А – англійською, П – польською, Р – російською (станом на 13.11.2020).

Джерело: побудовано авторами.

Зважаючи на дані таблиці 1, пропонуємо зосередити увагу на аналізі результатів, отриманих при використанні аналітичного інструментарію Web of Science Core Collection. Проведене дослідження свідчить, що загальна кількість публікацій з тематики податкового планування у Web of Science Core

Collection складає 4647, при цьому статті складають 77,7 %, матеріали конференцій – 17,1 %, інші типи документів (рецензії, розділи криг тощо) – 5,2 %. Розподіл публікацій за країнами наступний: США – 38,9 %, Китай – 7,5 %, Великобританія – 5,4 %, Канада – 4,4 %, Німеччина – 3,9 %, інші країни –

Finance & Taxation

39,9%. Варто додати, що англійською мовою написано 92,7% публікацій. Динаміка кількості публікацій з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки, а також їх розподіл за категоріями наведено на рис. 1-2.

Загальна кількість цитувань на публікації з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection складає 42252 (без самоцитувань: 40479), h-index – 85, середня кількість цитувань одної

публікації – 9,09. Варто додати, що до топ-10 найбільш цитованих публікацій входять публікації, середньорічна кількість цитувань яких знаходиться в межах від 12,05 до 89,67. При цьому кількість статей, в яких було процитовано вищезазначені публікації складає 36670 (без самоцитувань: 35842). Динаміка кількості цитувань на публікації з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки наведена на рис. 3.

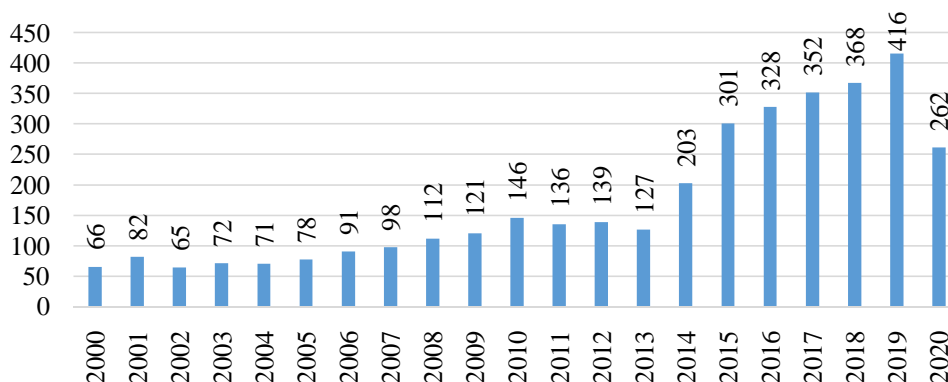

Рис. 1. Динаміка кількості публікацій з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки (станом на 13.11.2020 р.)

Джерело: складено авторами на основі даних [14].

Рис. 2. Розподіл публікацій з тематики податкового планування за категоріями у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки (станом на 13.11.2020 р.)

Джерело: складено авторами на основі даних [14].

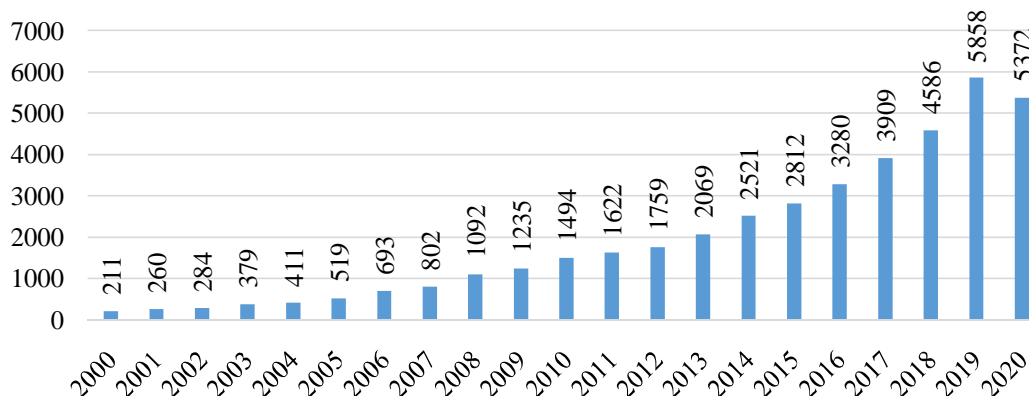

Рис. 3. Динаміка кількості цитувань на публікації з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки (станом на 13.11.2020 р.)

Джерело: складено авторами на основі даних [14].

Як свідчать дані цитування за останні п'ять років (рис. 3), актуальність піднятої тематики зростає з огляду на те, що податкове планування порушує дилему ефективності функціонування підприємств та спроможності держави фінансувати видатки зведеного бюджету. Тому важливо, щоб підприємства діяли чесною, морально, відповідально та добросовісно під час процесу податкового планування, не переходили межу між законним та незаконним податковим плануванням.

Мета статті полягає у встановленні та обґрунтуванні специфіки податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети авторами використано такі методи і прийоми теорії пізнання як контент аналіз (для огляду публікацій з тематики податкового планування у Web of Science Core Collection за 2000-2020 роки), статистичний аналіз (для визначення податкового навантаження на економіку України), абстрактно-логічний аналіз (для обґрунтування специфіки прийняття рішень в процесі податкового планування), табличний та графічний методи (для наочного відображення результатів дослідження).

Виклад основного матеріалу. Податкове планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору сприяє вибору такого варіанту досягнення передбачуваного фінансового результату, який передбачатиме якнайменший податковий тягар як у поточному, так і в майбутньому (довгострокове податкове планування), що дозволить збільшити грошові потоки та вартість активів підприємства [7, с. 100]. Однак мінімізація податкового навантаження не повинна бути самоціллю. Приймаючи управлінські рішення щодо оптимального податкового навантаження, підприємство повинно враховувати багато інших факторів, зокрема, стратегічні та тактичні пріоритети підприємства, загальну юридичну безпеку операцій,

наявну систему податкових пільг, обсяг додаткових витрат, кваліфікацію персоналу тощо.

Науковці наголошують на існуванні шести типів реакції платника податків на податок [10, с. 43]: 1) нормальна реакція, що полягає в тому, що платник податку сплачує податок і не змінює свою діяльність через податкове навантаження, пристосовуючись до податку; 2) вжиття заходів щодо перенесення податкового навантаження на третіх осіб; 3) законне уникнення податку; 4) компенсація податку; 5) незаконне ухилення від сплати податків; 6) відмова від діяльності, яка підлягає оподаткуванню. За винятком незаконного ухилення від сплати податків, усі інші реакції платника податків є законними. Також при запровадженні податкового планування підприємства мають враховувати витрати на його здійснення та вигоди, які може отримати підприємство від його здійснення. Цього можна досягти шляхом аналізу показників податкового навантаження, оскільки воно є вагомим фактором при здійсненні податкового планування.

В міжнародній практиці для визначення податкового навантаження на економіку держави в цілому використовується коефіцієнт, що розраховується як відношення сукупної суми сплачених податків, включаючи відрахування у соціальні фонди) до ВВП (валового внутрішнього продукту). Рівень податкового тиску на доходи фізичних та юридичних осіб є важливою характеристикою податкової політики держави, оскільки держава шляхом зміни кількості податків, розміру їх ставок, форм і методів оподаткування, застосування податкових пільг може суттєво впливати на процеси розподілу ВВП між окремими секторами економіки, регіонами і на цій основі забезпечити їх послідовний розвиток та зміни у позитивну сторону у виробничій і соціальній сфері у підвищенні життєвого рівня населення [1, с. 22]. Сукупне податкове навантаження на економіку України продемонстровано в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники податкового навантаження в Україні за 2015-2019 рр.

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Питома вага збиткових підприємств у % до загальної кількості підприємств	26,7	27,0	27,6	26,1	26,4
Рівень податкового навантаження на підприємства, %	35	32,8	33,8	34,1	33,8

Джерело: розраховано авторами на основі [4; 5].

Найбільшу питому вагу серед всіх податкових надходжень до зведеного бюджету України у 2019 році складають: податок на додану вартість – 378,7 млрд. грн. або 35 %; податок з доходів фізичних осіб – 275,5 млрд. грн. або 25,7 %; акцизний податок – 137,1 млрд. грн. або 12,8 %; податок на прибуток – 117,3 млрд. грн. або 10,9 %. Також необхідно відзначити достатньо високу частку збиткових підприємств (26,4 %), що негативно впливає на наповненість бюджету України, оскільки такі підприємства найчастіше не в повному обсязі або із запізненням сплачують податкові зобов'язання. За

таких умов податкового тиску підприємствам слід шукати шляхи щодо оптимізації оподаткування, можливої мінімізації податків, що допоможе заощадити кошти на певний час та стабілізувати фінансовий стан при цьому не порушуючи податкове законодавство.

Отже, в цілому по Україні підприємства страждають від надмірного податкового навантаження, що в свою чергу призводить до тінізації бізнесу. Тому зменшення податкового тиску є однією з першочергових умов для виходу країни з економічної кризи і сприятиме позитивним змінам у

економічній та соціальній сфері. При цьому роль держави полягає у забезпеченні чітких, зрозумілих, стабільних правил оподаткування та обґрунтованого, прозорого, ефективного розподілу державних видатків. Варто додати, що застосування інформаційного ресурсу при вдосконаленні податкових систем внаслідок діджиталізації зможе полегшити компроміс ефективності-справедливості оподаткування [3, с. 105].

Для ефективності прийнятих рішень в системі обліково-управлінського інформаційного простору податкове планування повинно проводитися з врахуванням сучасних методів та моделей. Так експертами запропоновано модель SAVANT для прийняття рішень в процесі податкового планування [8, с. 61], де перші літери означають:

- Стратегія (Strategy): відмова від здійснення операції, навіть вигідної з податкової точки зору, якщо це суперечить стратегічним цілям підприємства;
- Передчуття (Anticipation): врахування очікуваних змін у податковому законодавстві, що вимагає систематичного та ретельного моніторингу проектів змін до податкових актів, здатне призвести до затримки певних операцій;
- Додана вартість (Value-adding): врахування зміни величини податкових потоків у часі;
- Переговори (Negotiating): ведення переговорів про спосіб (варіант) реалізації проекту з іншими стейкхолдерами;

– Трансформація (Transforming): використання законних методів перекласифікації податкових доходів (доходів) та неподаткових збитків (витрат) на неподаткову та податкову категорії відповідно.

Податкове планування посідає вагомe місце в системі обліково-управлінського інформаційного простору (рис. 4), тому оцінка податкових детермінант в діяльності повинна бути предметом ретельного аналізу в процесі прийняття рішень. Неврахування податкових наслідків у процесі прийняття рішень може призвести до зміни пріоритетності аналізованих варіантів управлінських рішень з точки зору їх податкової ефективності. При цьому інформація, необхідна для прийняття рішень щодо податкового планування міститься в даних податкового, бухгалтерського та управлінського обліку. Дослідники наголошують, що тільки в межах управлінського обліку можна вирішити завдання податкового планування, оскільки: «по-перше, управлінський облік здійснюється винятково всередині самого підприємства, водночас як інші види обліку або визначені правилами, встановленими ззовні, або передбачають врахування подій, що відбуваються в зовнішньому середовищі. По-друге, управлінський облік надає дані в оперативному порядку вчасно, саме тоді, коли ці дані потрібні для прийняття рішень» [2, с. 183]. Відповідно, система обліково-управлінського інформаційного простору є інформаційним підґрунтям для прийняття ефективних управлінських рішень щодо податкового планування.

Рис. 4. Модель реалізації податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору

Джерело: складено авторами.

Отже, в системі обліково-управлінського інформаційного простору важливими є наступні принципи: налагодження комунікації (розробка та реалізація стратегії на основі діалогу стейкхолдерів, врахування потреб, сприяння прийняттю кращих рішень), забезпечення актуальності інформації (використання найкращої доступної інформації, інформація повинна бути надійною та пов'язаною з контекстом), оцінка впливу на вартість підприємства (моделювання ефективності альтернативних рішень, класифікація дій відповідно до їх впливу та наслідків), виважене управління (забезпечення підзвітності та довіри, стійкості у довгостроковій перспективі, етичності та соціальної відповідальності).

Висновки. Оподаткування має значний вплив на прибутковість, тому податкове планування на рівні підприємств не обмежується максимізацією прибутку після оподаткування, а являє собою комплекс заходів, спрямованих на формування розміру та розподілу податкового тягаря. Концепція податкового планування не повинна ототожнюватись з ухиленням від сплати податків або шахрайством із оподаткуванням, оскільки полягає у плануванні та здійсненні заходів, спрямованих на збільшення фінансового результату діяльності підприємства шляхом мінімізації податкового навантаження з використанням норм, дозволених законодавством. Відповідно, здійснення податкового планування в системі обліково-управлінського інформаційного простору дозволяє досягти встановлені пріоритети діяльності та повинно бути елементом стратегії розвитку підприємств.

4 Список використаних джерел

1. Аранчій В. І., Мисник Т. Г. Податкове навантаження та методологічні основи його виміру. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії: серія економічні науки*. 2013. Випуск 2(7). Т. 2. С. 21-27.
2. Долішня Т. І. Облік податків та податкових платежів: управлінський аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 9(37). С. 180-184. [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2018-9\(37\)-180-184](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2018-9(37)-180-184)
3. Синютка Н. Г. Трансформація оподаткування та податкових процедур в інформаційному суспільстві: теоретичний концепт. *Облік і фінанси*. 2019. № 3 (85). С. 100-106. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-3\(85\)-100-106](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-3(85)-100-106)
4. Статистичні збірники Міністерства фінансів «Бюджет України». URL: <https://mof.gov.ua/>
5. Надходження податків і зборів: Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjen-nya-podatkov-i-zboriv--obov'яз/nadhodjennya-podatkov-i-zboriv>
6. Шкроміда В. В., Гнатюк Т. М., Мельник Н. Б. Податкове бюджетування на підприємстві в умовах мінливого бізнес-середовища: бути чи не бути. *Облік*

і фінанси. 2019. № 1 (83). С. 139-144. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-139-144](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-139-144)

7. Iwin-Garzyńska J. Nowe oblicze optymalizacji podatkowej w Polsce. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*. 2016. № 5(83). cz. 1. S. 97–107. DOI: <https://doi.org/10.18276/frfu.2016.5.83/1-09>

8. Karayan J. E., Swenson Ch. W. *Strategic Business Tax Planning*, John Wiley & Sons, New Jersey 2007, p. 61.

9. OECD (2018–2019). *OECD Work on Taxation*, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/tax/centre-for-tax-policy-and-administration-brochure.pdf>

10. Pietrasz P. *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*. Kraków, 2007, s. 43.

11. Soetan T., Oyetunji O. Tax Planning for Organization Survival: How Relevant is Accounting Theory. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*. 2018. Vol. 3, Issue 8. P. 205-211.

12. Vijver A., Cassimon D., Engelen P. A Real Option Approach to Sustainable Corporate Tax Behavior. *Sustainability*. 2020. № 12. 5406. <https://doi.org/10.3390/su12135406>

13. Wahab N., Holland K. Tax Planning, Corporate Governance and Equity Value. *British Accounting Review*. 2012. № 44:2. P. 111-124. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2012.03.005>

14. Web of Science Core Collection: результати пошуку «tax planning» URL: https://apps.webofknowledge.com/summary.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=19&SID=D36164xIJEI2iCit6AD

15. Wołowiec T. Optymalizacja Podatkowa w Procesie Zarządzania Ryzykiem Podatkowym (Wybrane Problemy Menedżerskie). *Roczniki Ekonomii i Zarządzania*. 2017. Tom 9(45), № 4. P. 29-45. <http://dx.doi.org/10.18290/reiz.2017.9.4-2>

4 References

1. Aranchii, V. I., & Mysnyk, T. H. (2013). Podatkove Navantazhennia ta Metodolohichni Osnovy yoho Vymiru [Tax Burden and Methodological Bases of its Measurement]. *Naukovi Pratsi Poltavskoi Derzhavnoi Ahrarnoi Akademii Serii Ekonomichni Nauky*, 2(7), Vol. 2, 21-27.
2. Dolishnia, T. I. (2018). Oblik Podatkiv Ta Podatkovykh Platezhiv Upravlinskyi Aspekt [Accounting for Taxes and Tax Payments: Management Aspect]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu «Ostrozka Akademiia»*. Serii «Ekonomika», 9 (37), 180-184. Retrieved from [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2018-9\(37\)-180-184](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2018-9(37)-180-184)
3. Synyutka, N. H. (2019). Transformaciya Opodatkuvannya ta Podatkovykh Procedur v Informaciynomu Suspilstvi: Teoretichnyi Koncept [Transformation of Taxation and Tax Procedures in the Information Society: Theoretical Concept]. *Accounting and Finance*, 3(85), 100-106. Retrieved from [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-3\(85\)-100-106](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-3(85)-100-106)
4. Ministerstvo Finansiv Ukrainy. (2020). Statystychni Zbirnyky «Budzhet Ukrainy». [Statistical collections «Budget of Ukraine»]. Retrieved from <https://mof.gov.ua/>

5. Derzhavna Fiskalna Sluzhba Ukrainy. (2020). Nadkhodzhennia Podatkiv i Zboriv [Receipts of taxes and fees]. Retrieved from <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkiv-i-zboriv--obovyaz/nahodjennya-podatkiv-i-zboriv>
6. Shkromyda, V. V., Hnatiuk, T. M., & Melnyk, N. B. (2019). Podatkove Byudzhetuвання na Pidpriemstvi v Umovah Minlivogo Biznes Seredovischa: Buti chi ne Buti [Tax Budgeting in the Enterprise in Conditions of the Variable Business Environment: to Be or not to Be]. *Accounting and Finance*, 1(83), 139-144. Retrieved from [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-139-144](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-139-144)
7. Iwin-Garzyńska, J. (2016). Nowe oblicze optymalizacji podatkowej w Polsce. *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 5(83):1, 97-107. <https://doi.org/10.18276/frfu.2016.5.83/1-09>
8. Karayan, J. E., & Swenson, Ch. W. (2007). *Strategic Business Tax Planning*, John Wiley & Sons, New Jersey.
9. OECD (2018–2019). *OECD Work on Taxation*, OECD Publishing, Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/centre-for-tax-policy-and-administration-brochure.pdf>
10. Pietrasz, P. (2007). *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*, Kraków.
11. Soetan, T., & Oyetunji, O. (2018). Tax Planning for Organization Survival: How Relevant is Accounting Theory. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 3:8, 205-211.
12. Vijver, A., Cassimon, D., & Engelen, P. A. (2020). Real Option Approach to Sustainable Corporate Tax Behavior. *Sustainability*, 12, 5406. <https://doi.org/10.3390/su12135406>
13. Wahab, N., & Holland, K. (2012). Tax Planning, Corporate Governance and Equity Value. *British Accounting Review*, 44:2, 111-124. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2012.03.005>
14. Web of Science Core Collection: tax planning. Retrieved from https://apps.webofknowledge.com/summary.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=19&SID=D36164xIJEI2iCit6AD
15. Wołowiec, T. (2017). Optymalizacja Podatkowa w Procesie Zarządzania Ryzykiem Podatkowym (Wybrane Problemy Menedżerskie). *Roczniki Ekonomii i Zarządzania*, 9(45):4, 29-45. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.18290/reiz.2017.9.4-2>